

УДК 94(477)“192/193”:369.03

**ОСОБИСТЕ СТРАХУВАННЯ РЯДУ КАТЕГОРІЙ РАДЯНСЬКИХ
СЛУЖБОВЦІВ ТА РОБІТНИКІВ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УРСР В
20-30 РР. ХХ СТОЛІТТЯ**

Латишева О. В.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Сімферополь, Україна

Актуальність даної наукової роботи полягає в аналізі процесу складання системи особистого страхування ряду категорій радянських службовців та інтелігенції, робітників промислових підприємств України, а також пасажирів та військовослужбовців. Радянська система страхування життя, що формувалася, свідчила про суперечливість розвитку цього виду страхування, незалежно від форми страхування (персональної чи групової) воно мало ознаки обов'язкового стягнення страхових внесків, хоча належало до добровільного. Страхування життя було зрозумілим, однак воно не було пріоритетним, тому в 20-і роки минулого століття не знайшло масової підтримки у цих категорій населення, а в 30-і рр. зазнала радикальних змін структура самих установ.

Ключові слова: «народне страхування», поліс, страхове забезпечення, «нетрудові елементи».

Особисте страхування або страхування життя від нещасних випадків та смерті існувало до революції 1917 р., і цими проблемами переймалися акціонерні товариства, кредитна кооперація. На їх заклики відгукнулися службовці, окремі заможні верстви суспільства, деяка частина інтелігенції [1]. Тоді лише формувалися, судячи з праць О. В. Чайнова [2], організаційні основи кооперативного страхування, яке стосувалося майна, а не особистого життя господаря чи членів його родини.

Формування радянської системи страхування життя розпочалося 6 липня 1922 р. після декрету про запровадження добровільного страхування життя від нещасних випадків [3], але за відсутності твердої валюти його становлення відбувалося повільно. Матеріально-фінансове забезпечення радянської валюти, якою став «червонець», зрушило справу з місця, відтак 1 березня 1924 р. з'явилися перші страхові поліси (угоди, договори). До 1 жовтня 1924 р. їх видавало Головне Правління Держстраху СРСР, а надалі Укрдержстрах виконував самостійні операції з правом прийому, відхилення та оформлення полісу [4]. Першими їх отримали жителі столичного Харкова, а за квітень–травень – Києва, Катеринослава, Чернігова, Житомира. За три місяці 1924 р. надійшло 160 заяв від «міської людності» із страховою сумою понад 132 тис. крб. Серед застрахованих чоловіки становили 94%, а пріоритетним було страхування без попереднього медичного огляду особи (розряд Б) – 84% заяв, решта дотримувалася традиційних принципів страхування життя з медичним оглядом та лікарським засвідченням стану здоров'я застрахованого (розряд А). Привертає увагу той факт, що страхова сума за розрядом Б, яка мала найбільшу кількість полісів, становила 57,1% , а за розрядом А – близько 43% [5], що свідчило про різні суми страхування та принципи відповідальності. Третина осіб за розрядом Б страхувалася на суму 500 крб., на 1000 крб. – 29%, а вище – лише 12%, хоча менше 500 крб. страхувався кожний четвертий. За розрядом А було подано 17% заяв, страхова

сума яких була від 1000 до 2000 крб. і більше, але не сягала 5000 крб. [6]. Середній вік застрахованих коливався в межах 33–36 років, а пересічна страхова сума для розряду Б становила 845 крб., для розряду А – 2231 крб., що у декілька разів менше в порівнянні з дореволюційними акціонерними страховими товариствами.

Страхуванню підлягали родина, на випадок смерті застрахованого, а також він сам, якщо досяг певного терміну та старості. Встановлювався мінімальний термін страхування – 10 років, а максимальний – до 80-літнього віку застрахованого. Впроваджувалося так зване «народне страхування», розраховане на дрібні страхові суми без медичного огляду, однак термін страхового забезпечення становив два роки. Держстрах спочатку обмежив страхові суми: для страхування без медичного огляду мінімально 200 крб., максимального понад 1000 крб., а з медичним оглядом – найменша 500 крб., найбільша – 10000 крб. У травні 1924 р. започаткували «групове страхування» робітників та службовців, але не менше 10 осіб, з виплатою страхових внесків підприємством та установою з утриманням відповідної суми з фонду зарплати. Мінімальна страхова сума становила 100 крб., а максимальна – 1500 крб. [7]. Виплата страхового забезпечення відбувалася одразу після нещасного випадку та відповідно до полісу, а внески дозволялося сплачувати щомісячно. Середня страхова сума групи сягала 325-406 крб., а заяви на оформлення групового страхування подавали переважно службовці, поліси яких становили 96% від загальної кількості [8]. Страхувалися переважно службовці радянських установ, які мали також забезпечення за лінією соціального страхування. Органам державного страхування не вдалося тоді схилити до особистого страхування життя жодного робітника, а селян тим більше. Вважалося, що галузеві профспілки недостатньо наполегливо агітували серед індустріальних робітників, тому вони не подавали заяв до страхових органів. Страхували також і «нетрудових елементів», тобто непманів, пересічна страхова сума яких сягала 1380 крб., тобто на 500 крб. вища від «радянських службовців». Стягненням страхових платежів займалися інспектори-організатори та агенти страхових контор. Досвід страхування життя протягом першого року його фактичного запровадження показав, що основним соціальним контингентом страхових контор були службовці, а страхові суми зменшувалися. Внески сплачували у день зарплати. Страхове поле мало виразну тенденцію розвитку шляхом так званого «народного страхування», тобто мінімальної страхової суми та, відповідно, премії. Страхування відбувалося персонально та за груповим принципом, але спостерігалася тенденція до зростання питомої ваги саме останнього, до зменшення страхової суми на особу. Тоді виникла ідея радикального перегляду умов і норм групового страхування та заміни його колективним, залучивши профспілки, громадський актив, переглянувши тарифи.

1 лютого 1925 р. Держстрах СРСР дозволив страхувати життя громадян з правом медичного огляду без обмеження максимуму страхової суми, а також тимчасове страхування, розраховане на 10 років, але без виплати страхового забезпечення на випадок смерті після дії полісу, тобто понад десять років. 3 листопада 1925 р. запровадили окреме страхування лише від нещасних випадків (смерті, постійної інвалідності, тимчасової втрати працездатності). До страхування особистого життя належало також страхування пасажирів залізничного, паротеплохідного, автобусного та повітряного сполучення, яке почало діяти з червня 1926 р. Того ж самого року Держстрах видав правила страхування від нещасних випадків, які перевидавалися українською мовою [9]. Особливості функціонування радянської системи страху-

вання тоді відслідковував один із працівників Держстраху СРСР В. С. Гохман, фактологічні брошури якого виходили протягом другої половини 20-х років, але в контексті висвітлення переваг соціалістичної держави над капіталістичною [10]. Його колега С. М. Розеноєр також намагався переконати робітників у вигідності страхування життя, опублікувавши декілька агітаційних брошур у 1925-1926 рр. [11]. Незважаючи на їх ідеологічну складову, вони зафіксували важливу відомчу статистику з історії становлення радянської системи страхування життя, яка свідчила про суперечливість розвитку цього виду страхування, тому що воно мало ознаки обов'язкового стягнення страхових внесків, хоча належало до добровільного. У січні 1925 р. Всеукраїнська рада професійних спілок (ВУРПС) заборонила стягнення страхових внесків через посередництво апарату підприємств та установ, що одразу зменшило чисельність контингенту групового страхування життя, тому Держстрах УСРР запровадив у квітні 1925 р. новий порядок інкасо щодо страхування трудящих – через посередництво уповноважених [12].

Тарифи особистого страхування життя формувалися з урахуванням смертності протягом 1861–1910 рр., тобто були запозичені від колишніх акціонерних товариств, хоча в Україні 20-х рр. показники смертності суттєво вирізнялися, а головне, існувала відповідна статистика. Ставка премії залежала від віку особи, яка страхувалася, від терміну дії страховки та розміру страхової суми. Річні тарифні ставки зростали кожні десять років. Наприклад, 25-річна особа, яка застрахувалася на 20 років, платила щороку 53 крб. премії, а 55-річна – 77 крб. на 1000 крб. страхової суми [13]. Річні ставки страхування на випадок смерті та інвалідності коливалися в межах 5–20 крб. залежно від соціально-професійного складу застрахованих. Так, за березень–жовтень 1924 р. було видано 1788 страхових свідоцтв (полісів), у 1924/25 р. – 19870, у 1925/26 р. – 9869, у 1926/27 р. – 11084 поліси, а страхова сума за 1924–1925 рр. збільшилася в 10 разів [14], проте частково зменшилася після втручання ВУРПС стосовно збору страхових внесків. Кількість сплачених страхових полісів свідчила про оперативність роботи системи державного страхування. Якщо взяти за сто відсотків наявність страхових полісів, то за березень–жовтень 1924 р. питома вага сплачених полісів становила 28%, у 1924/25 р. – 62,4%, у 1925/26 р. – 85%, у 1926/27 р. – 98% [15]. Відсоткове зростання свідчило про посилення адміністративного ресурсу, тобто про відрахування страхових внесків із зарплати. Дуже «дисциплінованим» виглядало страхування від нещасних випадків, позаяк кількість оформлених страхових свідоцтв та сплачених за ними страхових внесків співпадала, а страхова сума сягала 20,6 млн. крб., хоча чиста премія становила 107793 крб. За 1924–1927 рр. органи державного страхування УСРР мали 864814 крб. премії, тобто своєрідного прибутку, а від страхування від нещасних випадків за 1925–1927 рр. – 125383 крб. [16]. Страхування пасажирів від нещасних випадків, якщо брати за показник страхову суму 1926/27 р., близько 10 млн. крб., а премію лише 5 тис. крб., не дало бажаного результату.

Зростання страхових сум, сплачених полісів, отриманих страхових премій, які спостерігалися протягом 1926/27 р., можна пояснити особливостями внутрішнього функціонування системи особистого страхування життя, впровадження окремих пільг, а не соціальною активністю робітників, інтелігенції та службовців, яких треба було переконувати. Страхування майна від вогню чи будь-якого іншого стихійного лиха вони сприймали набагато глибше, ніж страхування особистого життя.

Дивно, але застраховані у 1927 р. терміном на 10 років, мали б отримувати страхове забезпечення у рік «Великого терору», що припав на 1937 р. Держстрах зменшив тариф для вікових груп від 20 до 45 років на 10–13%, встановив подвійну виплату страхової суми, запровадив негайне страхове забезпечення на випадок смерті від грипу, переглянув терміни стягнення внесків для строкових військовослужбовців, дозволив страхування жінок на стадії вагітності, значно розширив коло відповідальності від нещасних випадків (замерзання, обмороження, сонячний удар). Він сподівався на зацікавлення населення новими умовами страхування життя, однак поглибив централізацію стягнення страхових платежів, які мали фіскальну функцію. Завершення адміністративно-територіальної реформи, яка розпочалася у липні 1926 р., означало збільшення навантаження на окружні страхові контори, які через апарат інспекторів та агентів-аквізиторів не могли охопити міське та особливо сільське населення. За три роки діяльності Держстраху в галузі особистого страхування життя сталося 120 випадків, а сума відшкодування становила 71651 крб., тобто 597 крб. на один випадок смерті застрахованої особи в Україні. Від нещасних випадків було сплачено 23671 крб., тому значна сума премії залишалася на рахунку страхових органів у вигляді доходу.

На початку 30-х рр. відбулася реорганізація системи страхування, зазнала радикальних змін структура самих установ. Основні принципи реформування системи страхування були зосереджені в «Положенні про Держстрах СРСР», проект якого з побажаннями та пропозиціями прийняв Укрдержстрах на нараді 29 липня 1930 р. [17].

Друга половина 30-х рр. вирізнялася абсолютизацією необмеженої влади партійних та радянських органів, масовим політичним терором, насаджуванням карально-репресивних методів управління суспільством, тому декларування принципу добровільності на початку його формування трансформувалося в окремий вид додаткового окладного страхування. Характеризуючи розвиток системи державного страхування у 1937 р., В. К. Райхер писав, що там було виявлено «заклятих ворогів народу», «реставраторів капіталізму», «агентів фашистських розвідок», які намагалися «...спотворити страхову політику партії і радянської влади», порушуючи «...принцип добровільності в галузі страхування» [18].

Дивним виглядало індивідуальне добровільне страхування життя трудящих на випадок смерті, особливо у 1938 р., тобто в апогей великого сталінського терору. Страхувач оформляв заяву та сплачував 15 крб. вступного внеску, вказуючи, кому необхідно було виплатити страхову суму у разі його смерті. «Держстрах сплачує повністю страхову суму у випадку смерті застрахованого від будь-якої причини, – зазначалося в правилах від 1 жовтня 1938 р., – а також у випадку повної та постійної втрати застрахованим працездатності від нещасних випадків, які сталися протягом дії страхування» [19]. Репресії позбавляли життя сотень тисяч радянських громадян, позбавляли їх працездатності після повернення з таборів, але жалюгідна страховка не могла повернути їх до повноцінного життя. Внески коливалися від одного року до десяти років терміну страхування в межах 17–37 крб. на тисячу страхової суми, від 15 до 25 років в межах 20–27 крб., а максимальна сума становила 50 крб., якщо особа досягла 59 років [20]. Страхувач мав право доручення на отримання страховки іншою особою, засвідчивши наявність страхового свідоцтва.

Затверджені Наркомфіном СРСР 1 жовтня 1938 р. «Правила добровільного страхування життя від нещасного випадку» нормативно дублювали попередні

«Правила» індивідуального страхування, але чітко виписували відповідальність Держстраху, умови виплати страхової суми. «Нещасним випадком» вважалася несподівана пригода, яка викликала смерть або каліцтво застрахованого: ушкодження частин тіла від опіку, замерзання, обмороження, утоплення, від нападу зловмисника або хижої тварини, удару блискавки та електричного струму, необережного поводження з машинами та механізмами, отруєння газами та іншими шкідливими речовинами. Страхуванню підлягали особи від 17 до 70 років, які оформляли страхове свідоцтво, сплачували перший та наступні страхові внески. Для отримання страхової суми необхідно було подати в Держстрах такі документи: страхове свідоцтво, копію акта про фіксацію нещасного випадку, а також довідку Загсу про смерть. Тарифні ставки, затверджені Наркомфіном СРСР 25 листопада 1939 р., становили протягом року від 2 крб. 50 коп. до 12 крб. на кожну тисячу страхової суми, тобто страхувач 4-го класу міг отримати наприкінці року 120 крб., якщо з ним сталася «нещасна пригода». Чим коротшим був термін страхування, тим вищою була тарифна ставка. До четвертого класу належали робітники, майстри та змінні інженери, які працювали на дуже небезпечних вибухових підприємствах, пов'язаних з динамітом тощо. На скалічених арештантів сталінських в'язниць подібні правила не поширювалися.

Діяла також «Інструкція з організації та оформлення добровільного колективного страхування життя трудящих» від 17 травня 1938 р. та «Правила добровільного колективного страхування життя трудящих» від 9 лютого 1939 р. Для укладання колективного страхування життя існувала низка необхідних документів: список осіб, що виявили бажання страхуватися, (форма №124), платіжний список (форма №125), особистий рахунок збиральника платежів (форма «126»), книги квитанцій з корінцями (форма №206) страхове свідоцтво для колективу (форма №207), страхові посвідчення для застрахованих (форма №208). Страхування відбувалося за місцем роботи. Наприклад, колгоспники та колгоспниці повинні були виробити не менше 80 трудоднів, а їх страхування відбувалося за виробничими бригадами та ланками. Страхова сума коливалася від 500 до 5000 крб. на кожну особу, а термін страхування становив один рік. Якщо особа страхувалася на тисячу карбованців, то вона сплачувала 12 крб. страхового внеску, але наступного року поновлювала страховку, відтак кошти потрапляли на банківський рахунок Держстраху. Він відповідав лише за втрату загальної непрацездатності, а не професійної. У випадку смерті страховку виплачували особі, яка була зазначена в заяві застрахованого, а за її відсутності – найближчим родичам.

Отже, історія формування та функціонування системи радянського страхування життя розпочалася у 1922 р., але фактичні страхові операції припадають на березень 1924 р. За соціальним складом застрахованих цей вид страхування стосувався переважно категорії радянських службовців та робітників промислових підприємств, тому що цьому сприяла постійна форма інкасо, тобто відрахування страхових внесків від заробітної плати. Він діяв незалежно від форми страхування (персональної чи групової), нагадуючи про внески до громадських чи партійних організацій, поповнюючи державну казну.

Джерела та література:

1. Даревский А. Организация страхования жизни в прошлом и предстоящие задачи Госстраха в настоящем / А. Даревский // Вестник Государственного Страхования. – 1922. – №11–12. – С.12–15.
2. Чайнов А. В. Кооперативное страхование скота / А. В. Чайнов. – Харьков, 1912. – 79 с.
3. Звіт про діяльність Держстраху УСРР та план його робіт на 1927–28 рік. – Харків, 1928. – С. 225.

4. Звіт про діяльність Держстраху УСРР та план його робіт на 1927–28 рік. – С. 226.
5. Черневский Н. Государственное страхование жизни на Украине за 3 месяца // Вестник Государственного Страхования. – 1924. – № 14–16. – С. 83
6. Там само.
7. Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 226.
8. Черневский Н. Государственное страхование жизни на Украине за 3 месяца. – С. 84.
9. Правила страхування від нещасних випадків. – Харків : Головне Правління Державного Страхування, 1926. – 24 с.
10. Гохман В. С. Очерки по страхованию жизни / В. С. Гохман. – М. : Главное Правление Госстраха, 1924. – 62с.; Очерки по страхованию от несчастных случаев / В. С. Гохман. – М. : Госфиниздат, 1928. – 23 с.
11. Розеноер С. М. Крестьянка и советское страхование / С. М. Розеноер. – М; Л. : Госиздат, 1926. – 38 с.; Страховая агиткампания 1925 г. / Розеноер С. М. – М.: ГП Гостраха СССР, 1925. – 38 с.
12. Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 228.
13. Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 230.
14. Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 231.
15. Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 231.
16. Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 231.
17. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 539. – Оп. 7. – Спр. 1037. – Арк. 251.
18. Райхер В. К. Государственное страхование в СССР / В. К. Райхер. – М; Л. : Госфиниздат, 1938. – С. 71.
19. Сборник важнейших постановлений и ведомственных распоряжений по государственному страхованию / состав. В. С. Давыдов, отв. ред. А. Н. Власов. – М. : Финиздат, 1940. – С. 196.
20. Там само. – С. 198.

Латышева Е. В. Личное страхование в ряде категорий советских служащих и рабочих промышленных предприятий в УССР в 20 – 30 гг. XX в. / Е. В. Латышева // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 38-43.

Актуальность данной научной работы состоит в анализе процесса становления системы страхования жизни ряда категорий советских служащих и интеллигенции, рабочих промышленных предприятий Украины, а также пассажиров и военнослужащих. Формирующаяся советская система страхования жизни свидетельствовала о заложенных противоречиях в развитии данного вида страхования, независимо от формы страхования (персональной или групповой) оно носило признаки обязательного внесения страховых платежей, являясь добровольным. Страхование являлось понятным, хотя и оно не было приоритетным, поэтому в 20-е годы прошлого века не нашло массовой поддержки среди данных категорий населения, а в 30-е гг. происходят радикальные изменения в самой структуре организаций.

Ключевые слова: «народное страхование», полис, страховое обеспечение, «нетрудовые элементы».

Latysheva E. V. Personal insurance in a number of categories of soviet office workers and workers industrial enterprises in UKRAINE in 20 – 30 XX in. / E. V. Latysheva // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 38-43.

Topicality of this research is in analysis of the process of formation of life insurance system of a number of categories of Soviet officials and intellectuals, workers of industrial enterprises in Ukraine, as well as the passengers and the military personnel. The story of formation and functioning of Soviet system of life insurance began in 1922, insurance operations started in March 1924. Emerging Soviet system of life insurance indicated some inherent contradictions in the development of this type of insurance; regardless of insurance form (personal or group), it born signs of mandatory insurance payments, though being voluntary, as payments were charged from salaries and wages of office and industrial workers. Insurance was understandable, though it was not a priority, so in 1920s it did not find mass support among mentioned categories of the population. In the 1930s radical changes took place in the structure of insurance organizations as well as in conditions and types of insurance to involve more population in it, but it only led to centralization of insurance payments. New regulations of life insurance assigned responsibilities of State insurance company and conditions of redemption.

Keywords: “national insurance”, police insurance, insurance coverage, “non-labour elements”.